

Ankersmit contra Bertels

W. OTTERSPEER

De bespreking van polemische lektuur blijft in buiten-literaire zaken een onbevredigende aangelegenheid. De polemicus is er namelijk op uit om punten te scoren. Hij doet dit via een consequente eenzijdigheid en/of verdraaiing van de positie van de tegenstander. Deze trucjes, die overigens niets te maken hebben met de bij elke discussie behorende inzet en humor, vinden in de literatuur hun bestaansrecht maar lijden in de wetenschap aan kortademigheid die herlezing vaak niet doorstaat.

Grotendeels polemisch van aard was de enorme recensie-activiteit die losbarstte na de verschijning van Kees Bertels' dissertatie *Geschiedenis tussen structuur en evenement*, nu al weer drie jaar geleden¹. Gedeeltelijk vindt dit zijn verklaring in het controversiële taalgebruik en de duidelijk omlinjende stellingname van Bertels. Dit neemt niet weg, dat hij met recht stelde wel veel aandacht maar weinig echte recensies gekregen te hebben².

Zo gaf zijn stijl aanleiding tot veel studentikoze opmerkingen bij Brands³, en tot onwennigheid bij Benthem van den Berg⁴ en Von der Dunk⁵, welke laatste toch ook niet opzij gaat voor een wat minder gebruikelijke metafoor. Weinig centrale hoewel terechte kritiek kwam op de vele slordigheden in namen, noten etcetera. Ook de inhoud van het eerste deel van het boek, dat de praktijk van de avant-garde historici behandelt, veroorzaakte vaak slechts wat gemopper over onrechtvaardigheid tegenover de zogenaamde evenementiële geschiedschrijving⁶. To the point is hier alleen de opmerking van Benthem van den Berg dat Bertels hier zélf een evenementiële beschrijving geeft. Inderdaad had men, ondanks het archetypisch karakter van namen als Febvre, Fogel, Labrousse en Braudel, een wat meer structurele aanpak mogen verwachten.

Ook aangaande het tweede gedeelte, dat de methodologische verantwoording van de avant-garde praktijk in een bespreking van de nieuwste stromingen op kentheoretisch gebied geeft, vindt men in de kritiek weinig diepgaande analyse. Bertels gaat hier uit van zijn definitie van geschiedenis als de dialektiek van onze anachronistische analyse met de eigentijdse belevingen van sociale groepen in hun cultuur. Hij vult deze definitie in een plaatsbepalende behandeling van zowel de hermeneutische interpretatieleer als structuralisme, marxisme en wetenschapsleer. Zo op het eerste gezicht misschien een weinig coherent geheel en bij dit eerste gezicht blijven Von der Dunk en Brands ook steken, Vonder

1. Kees Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement. Een methodologisch en wijsgerig onderzoek* (Amsterdam, 1973).

2. *Idem*, 'Waar een fijne neus in overgaat', *De Gids*, CXXXVII (1974) 359.

3. M. C. Brands, 'Verharde geschiedenis: van geval tot getal, van incident tot systeem', *Hollands maandblad*, XV, nr. 306/307 (1973) 12-21.

4. G. van Benthem van den Berg, 'Een fijne neus voor nieuwtjes', *De Gids*, CXXXVII (1974) 137-144.

5. H. W. von der Dunk, 'Kleio en computer', *Cultureel Supplement NRC/Handelsblad*, 4-1 -1974.

6. I. Schöffer, 'Twee wegen naar het verleden', *ibidem*, 18-5-1973.

Dunk als hij zegt dat men niet Ammon, moeder Maria, Mohammed en de heilige koe tegelijk kan aanroepen, Brands als hij spreekt van het heterogene gezelschap patentoplossers⁷. Hetgeen Bertels doet is geen onverantwoorde stampot maken, het is de poging als historicus het standpunt van de eenheid van methode in te nemen. Dit betekent, zo men tenminste wat subtieler te werk wil gaan dan bijvoorbeeld Popper en Hempel, dat men op zoek gaat naar raakvlakken van de oorspronkelijke discipline bij uitstek van de 'geesteswetenschappen', de hermeneutiek, met de natuurwetenschapstheorie. Het boeiende is nu dat Bertels door een legitieme plaatsbepaling binnen discussies aangaande beide gebieden, deze naar elkaar toe weet te brengen. Het probleem vormt de objectieve en (inter) subjectieve kant van kennis als zodanig⁸. De eenzijdige beklemtoning die de geschiedenis der beide disciplines kenmerkt, maakt contact onmogelijk. Echter, een objectiverende aanpak binnen de hermeneutiek enerzijds en de invoering van subjectieve elementen binnen de natuurwetenschapstheorie anderzijds leveren Bertels de mogelijkheid van een harmonie-model te spreken. Concreter houdt dit in dat structuralisme, marxisme en 'wetenschaps-sociologie', zo men wil Foucault, Habermas en Kuhn, de bouwstenen vormen voor een beredeneerde voorkeur, de verantwoording van een geschiedkundige smaak, die zijn realisatie het best bij Braudel meent te vinden.

De voorkeur van F. R. Ankersmit, die zijn naam onlangs toevoegde aan de rij der critici⁹, is minder duidelijk. Vagelijk merkt men dat hij het oude prefereert boven de modagrillen van Bertels. Wél is het duidelijk, dat het hier gaat om weer een polemisch geschrift, ja nagenoeg om een anti-Bertels. In zestien pagina's onwettigheids vinnigheid wordt afge-rekend met de ondoordachtheid van het structuralisme in het algemeen en de onbezonnenheid van Bertels in het bijzonder.

Zo zegt Ankersmit in zijn behandeling van alleen het tweede theoretische deel van het proefschrift, dat Bertels helemaal geen recht doet aan zijn eigen definitie van de geschiedenis. Immers, de mentaliteit van de in het verleden levende mens, eerst als onmisbaar onderdeel opgenomen, wordt uit de geschiedwetenschap verwijderd. Dit gebeurt aldus. Het onderzoek naar de eigentijdse beleving is vanouds het terrein van de hermeneutiek. Vanonder deze hermeneutiek echter graaft Bertels het fundament weg door weglating van de hermeneutische metafysica, die stelt dat bij de geschiedbestudering het kennend sub-ject (de historicus) en het gekende object (de mens uit het verleden) metafysisch identiek zijn (beide zijn mens). De poging van Bertels om de hermeneutiek te redden via het structuralisme loopt dan ook op niets uit. Het structuralisme levert immers slechts anachronistische analyse, ja leidt zelfs tot door Bertels foutief als transcendentiaal betitelde moeilijkheden, doordat we gevangen in de structuur van onze eigen leefwereld andere leefwerelden niet kunnen kennen.

Ik geloof niet dat dit een correcte voorstelling van zaken is. De discussie rond de hermeneutiek draait zoals Ankersmit terecht opmerkt om de vraag of men als historicus van een wetenschappelijke methode gebruik moet maken. 'On the one side' zegt Palmer,

7. De teneur van de kritiek van Brands verbaast mij enigszins, daar hij in 'Over de waarde van waardeoordelen: een reactie op Junker en Von der Dunk', in: Th. de Boer en A. J. F. Köbben, ed., *Waarden en wetenschap* (Bilthoven, 1974) 223-230 een aan Bertels nagenoeg identieke positie inneemt.

8. Bijzonder verhelderend is het rond deze thematiek opgebouwde eerste deel van J. P. M. Geurts, *Feit en theorie. Inleiding tot de wetenschapsleer* (Assen-Amsterdam, 1975).

9. F. R. Ankersmit, 'Kees Bertels, Geschiedenis tussen structuur en evenement', *BMGN*, LXXXIX (1974) 396-412.

are the defenders of objectivity and validation, who look to hermeneutics as the theoretical source for norms of validation; on the other side are the phenomenologists of the event of understanding, who stress the historical character of this 'event' and consequently the limitations of all claims to 'objective knowledge' and 'objective validity'¹⁰.

In dit debat bepaalt Bertels zijn plaats. Enerzijds geeft hij de fenomenologen toe dat men te gemakkelijk abstraheert van het historisch karakter van kennisverwerving of wel haar episteme- of paradigma-gebondenheid. Maar hoewel Bertels in zijn wat al te enthousiaste acceptatie van Foucault de bindende kracht van het episteme te absoluut stelt en zelfs het adjectief 'transcendentiaal' gebruikt¹¹, laat hij - zoals Ankersmit tegen beter weten in ontkent - er geen twijfel over bestaan dat een zekere kennis mogelijk is, echter alleen in de vorm van een uiterst voorzichtige, voornamelijk descriptieve benadering¹². Het zijn juist Dilthey en existentialisten als Heidegger en Gadamer, door Ankersmit curieus genoeg de 'oude hermeneutici' genoemd en bij wier brood vergeleken Bertels stenen geeft, die de kennis van een voorbije mentaliteit onmogelijk maken. Door voorbij te gaan aan het 'other minds' probleem, door geschiedenis te zien als 'Existenzerhellung', verliezen zij alle criteria voor een juiste interpretatie, komen zij, zoals Betti zegt, 'zum reinen Monolog' tot hun bronnen¹³. Bertels wil zijn interpretatiemaatstaven dan ook niet ontlenen aan de bonte warreling van de 'expérience vécue' maar aan de anachronistische analyse. Hij wil ónder de leefwereld graven, de structuur blootleggen mét de dwang die zij uitoefent en zo het gebied afbakenen waarbinnen de reconstructie van een voorbije mentaliteit dient te blijven¹⁴. Als Ankersmit dan poneert dat dit niets meer met hermeneutiek te maken heeft, gaat hij uit van een te beperkte opvatting van die hermeneutiek. Deze wil namelijk meer dan alleen de leefwereld van de mens uit het verleden reconstrueren; zij wil die mens en zijn tijd beter begrijpen dan hij dat zelf kon¹⁵. Zij gebruikt daarbij dan ook 'relikthafte', dat wil zeggen objectieve bronnen¹⁶. Zij geeft derhalve ook een anachronistische benadering. Dat Bertels hier het holisme van de hermeneutiek verwerpt ten bate van een structurele benadering gaat niet ten koste van de reconstructie van de voorbije mentaliteit. Of om het geheel met behulp van een citaat te resumeren, Ricoeur zegt, van onverdachte zijde, in een vergelijking van structuralisme met hermeneutiek: waar het eerste op een afstand plaatst, objectiveert, daar

begeeft de tweede zich in wat de hermeneutische cirkel genoemd wordt, de wisselwerking van het begrijpen en het geloven, die dit denken als wetenschap diskwalificeert, maar tegelijkertijd karakteriseert als meditatie¹⁷.

10. R. E. Palmer, *Hermeneutics, Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger and Gadamer* (Evanston, 1969) 65.

11. Overigens lijkt mij de toevoeging 'historico-transcendental', zoals Foucault deze gebruikt, niet zo absurd. Het gaat immers over de voorwaarden voor kennis überhaupt voor de historicus.

12. Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement*, 28.

13. Emilio Betti, *Die Hermeneutik als allgemeine Methodik der Geisteswissenschaften* (Tübingen, 1962) 30.

14. Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement*, 215.

15. Dit is één van de belangrijkste problemen in F.O. Bollnow, *Das Verstehen. Drei Aufsätze zur Theorie der Geisteswissenschaften* (Mains, 1949).

16. Karl-Georg Faber, *Theorie der Geschichtswissenschaft* (3e dr.; München, 1974) 114.

17. P. Ricoeur, *Wegen van de filosofie. Strukturalisme, psychoanalyse, hermeneutiek* (Bilthoven, 1970) 60.

Ook ten aanzien van de verantwoording van het tweede gedeelte in zijn definitie van geschiedenis, dat der anachronistische analyse, schijnt Bertels de nodige bokken geschoten te hebben. Zijn kritiek op Popper cum suis en zijn acceptatie van Kuhn leiden ertoe dat het kritisch karakter van de traditionele methodologie verloren gaat en dat we uitkomen 'bij een apologie ten gunste van het a priori aanvaarden van de eenmaal bestaande en verder ongecontroleerde wetenschapspraxis'. Methodologie is immers geen beschrijving van iets, aldus Ankersmit, maar een voorschrift. Haar waarde en bestaansrecht ligt in dat normatief karakter. Verder vormt Bertels' uiteindelijke oplossing in de vorm van de modeltheorie niet veel anders dan een 'vrij zinloze tijdpassering'.

Dit roept toch wel enige vragen op. Bijvoorbeeld ten aanzien van de lapidaire stelling over het normatieve karakter van de methodologie. Ankersmit doet alsof hij een open deur intrapt. In feite bleek hij dicht. Voorzichtig zegt W. C. Salmon:

While the philosopher of science may be basically concerned with abstract logical relations, he can hardly afford to ignore the actual methods that scientists have found acceptable¹⁸.

Nauta is al een stap verder: 'Men kan de wetenschapspraktijk ook anders dan logisch konstrueren en niet aan normatieve maar aan feitelijk-empirische gezichtspunten de voorrang geven'¹⁹. Het is dus op zijn minst nog een punt van discussie. Verder kan men zich afvragen of Popper wel zo normatief is. Zo zegt Lakatos:

Popper's distinction lies primarily in having grasped the full implications of the collapse of the best-corroborated scientific theory of all times: Newtonian mechanics and the Newtonian theory of gravitation²⁰.

Dit bewijst niet meteen het tegendeel maar het geeft toch te denken. Zo zet Ernan Mc Mullin heel duidelijk de ambivalente houding van wetenschapsfilosofen als Popper en Lakatos tegenover de geschiedenis uiteen, waarbij hij onder meer nadruk legt op de niet formele elementen in hun filosofie²¹. Is het verder geen al te scheve voorstelling van zaken te beweren dat Kuhn eerst beschrijft om vervolgens voorschriften te gaan geven? Met evenveel recht gewaagt men hier, zoals Kuhn opmerkt, van een theorie waarvan aangetoond is dat er mee te werken valt²². Kuhn is heel wat normatiever dan men meestal denkt. Hiermee naderen we trouwens de meer impliciete achtergronden van Kuhn's theorie: hier is een mechanisme geschilderd dat in staat is zichzelf te corrigeren als de zaken fout lopen (geen chaotische richtingloze theorievorming, inherent aan dogmatisch falsificationisme)²³, hier is de dwang ingebouwd steeds terug te keren tot de empirische basis, tot de natuur zelf²⁴.

18. W. C. Salmon, 'Bayes's Theorem and the History of Science', in: R. H. Stuewer, ed., *Historical and Philosophical Perspectives of Science* (Minneapolis, 1970) 73.

19. L. W. Nauta, 'Inleiding', in: *idem*, ed., *Het neopositivisme in de sociale wetenschappen* (Amsterdam, 1975) 14.

20. I. Lakatos, 'Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes', in: I. Lakatos en A. Musgrave, ed., *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge, 1970) 92.

21. Ernan Mc Mullin, 'The History and Philosophy of Science: a Taxonomy', in: Stuewer, ed., *Historical and Philosophical Perspectives*, 12-68.

22. T. S. Kuhn, 'Postscript-1969', in: *The Structure of Scientific Revolutions* (4e dr.; Chicago, 1974) 208.

23. M. Masterman, 'The Nature of a Paradigm', in: Lakatos en Musgrave, ed., *Criticism*, 60.

24. P. K. Feyerabend, 'Consolations for the Specialist', in: *ibidem*, 202.

Dit vastgesteld hebbende mogen we vragen, waaruit het door Ankersmit zo opgeblazen verschil tussen Popper en Kuhn dan wel bestaat? Kuhn zelf merkte al een grote overeenkomst op en ook Wisdom stelt: 'Thus Kuhn's theory (when correctly interpreted) and Popper's (when developed) are identical'²⁵. Bertels had de kleine opening die hij via de 'logic of situations' in Popper's theorie aanwees veel groter kunnen maken²⁶. Wanneer men de enigszins naieve vorm van Popper's falsificatietheorie uitwerkt tot een meer 'sophisticated' geheel (waarbij zich problemen voordoen als de vastlegging van de empirische basis), zoals Imre Lakatos dat gedaan heeft, komt men zeer dicht uit bij wat Kuhn 'normal science' genoemd heeft. Zo zegt Elizabeth Ströker:

In der ausdrücklichen Absicht, im Wege einer produktiven Fortentwicklung des Popperschen Falsificationismus, Kuhn in entscheidenden Punkten zu widerlegen, liefert er (Lakatos) in Wirklichkeit ein bemerkenswert modifiziertes Konzept des kritischen Rationalismus, das einige wesentliche seiner alten Züge preisgibt und das zugleich bestimmte Zugeständnisse an die normale Wissenschaft Kuhns nur schlecht unter der rationalistischen Terminologie verbergen kann²⁷.

Moeilijker te beantwoorden lijkt mij de vraag hoe Ankersmit zijn voorkeur voor het normatieve karakter van de wetenschapstheorie weet te rijmen met het brood dat hij eet van de 'oude hermeneutici'. Zo schrijft Gadamer in een brief aan Emilio Betti:

Im Grunde schlage ich keine Methode vor, sondern ich beschreibe was ist... Mit anderen Worten, ich halte es allein für wissenschaftlich, anzuerkennen was ist, statt von dem aus zu gehen was eben sein sollte oder sein möchte²⁸.

Dat Bertels verder van het modelbegrip veel verwacht is buiten kijf. Eveneens echter zijn overtuiging dat er veel onzekerheid en onenigheid bestaat ten aanzien van de toepasbaarheid ervan. De behandeling van Ankersmit overdrijft enerzijds de directe waarde van het begrip voor Bertels, maar onderschat anderzijds het niveau waarop de discussie gevoerd wordt. Met voorbijgaan aan begrippen als partiële en globale isomorfie, aan de heuristische en methodologische aspecten, gaat Ankersmit - in al zijn naiveteit (zijn eigen woorden) - ook voorbij aan ongeveer veertig jaar discussie.

Zowel aangaande de hermeneutiek als de wetenschapstheorie (inzonderheid de modelproblematiek) blijkt Bertels zijn misschien wat onconventionele maar daarom niet invalide plaats te bepalen in een discussie die naar het schijnt geheel of gedeeltelijk langs Ankersmit heen is gegaan.

Steenzware eenzijdigheden of ontoereikende common sense markeren zijn kritiek. Men is geneigd met Pound te zeggen:

And Kung said 'Wang ruled with moderation,
'In his day the state was well kept,
And I even can remember

25. J. O. Wisdom, 'The Nature of 'Normal' Science', in: P. A. Schilpp, ed., *The Philosophy of Karl Popper* (Illinois, 1974) 839.

26. Ankersmits kokette onbegrip in deze lijkt mij voor wie de heldere uiteenzetting van Bertels (311, 312) leest, weinig navolging te verdienen.

27. Elisabeth Ströker, 'Geschichte als Herausforderung. Marginalien zur jüngsten wissenschaftstheoretischen Kontroverse', *Neue Hefte für Philosophie*, VI/VII, *Tendenzen der Wissenschaftstheorie* (1975) 41.

28. Betti, *Die Hermeneutiek*, 51, noot 118.

A day when historians left blanks in their writings,
 I mean for things they didn't know,
 But that time seems to be passing.

Ook de aandacht die Ankersmit aan het structuralisme geeft loopt niet over van vriendelijkheid. 'Wat goed is, is niet nieuw, wat nieuw is, is niet goed'. Het is een hybridisch mengsel van historicisme en positivisme. Nu kan deze antecedentenzoeckerij hier en daar best verhelderend zijn (of dat aan een gewillige stof of een altijd succesvolle methode ligt is een tweede); het gaat echter niet aan deze in dienst te stellen van een debaterstrucje dat twee verschillende antecedenten tot innerlijke gespletenheid voert. Ten eerste vertonen historicisme en positivisme door de gehele negentiende eeuw veel overeenkomstige elementen²⁹. Ten tweede staat het structuralisme veel dichter bij het positivisme dan Ankersmit meent. Febvre wordt bij Bertels niet voor niets zo kritisch benaderd en géén structuralist genoemd³⁰. En het lijkt mij dat de speurtocht van Lévi-Strauss naar een formeel systeem waarvan alle samenlevingsvormen als transformaties dienen opgevat te worden - door Ankersmit als historistisch gekwalificeerd - van een totaal andere belangstelling getuigt dan die welke tot uitdrukking komt in de mening dat 'die erste und dringendste Aufgabe des Historikers im Erkennen geschichtlicher Dinge' is 'ihr Anderssein, ihre Eigentümlichkeit, ihre Individualität zu versteinen'³¹.

Dat Foucault zich meerdere malen vergaloppeerde en een gemakkelijke prooi vormt voor de kritiek is al bekend. Uiteenlopende figuren als Kermode³², Harding³³, Huppert³⁴ en Pen³⁵ hebben vanuit filosofisch of vaktechnisch gebied hun bezwaren geuit. En terecht. Ook Bertels trouwens heeft enige kritische aantekeningen gemaakt³⁶. Dat neemt niet weg dat hij zich toch nog te veel heeft laten betoveren door deze briljante poseur. Ik geloof echter dat Bertels hem kan missen, dat Kuhn de rol kan overnemen en dat Bertels' overige voorkeur voor de methodologie van het structuralisme gehandhaafd kan blijven. Dit laatste in overeenstemming met Ankersmits eigen autoriteit inzake het structuralisme - Piaget - die in zijn conclusie de vruchtbaarheid van de structuralistische methode - naast en in samenwerking met andere - erkent³⁷.

In een uitwisseling van jagerslatijn merkt Ankersmit op dat Bertels met geen enkele trofee thuis komt, ondanks alle losse flodders die hij op het wild heeft afgevuurd. Dit lijkt mij een wat onbillijk verwijt. Losse flodders onderscheiden zich van scherpe patronen door het feit dat men er alleen wild met een hartafwijking mee kan vellen. Ankersmits onkunde aangaande het wezen van de losse flodder lijkt mij symptomatisch voor zijn artikel.

29. Zie J. W. Smit, *Fruin en de partijen tijdens de Republiek* (Utrecht, 1958) en A. W. Gouldner, 'Romantiek en classicisme-structuren in de sociale wetenschappen', *De Gids*, CXXXVI (1973) 3-30.

30. Zowel wat betreft de methode als de zingeving der geschiedenis, zie Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement*, 48-52.

31. Friedrich Meinecke, 'Deutung eines Ranke-Wortes', in: *idem, Werke*, IV, *zur Theorie und Philosophie der Geschichte*, E. Kessel, ed. (2e dr.; Stuttgart, 1965) 118.

32. F. Kermode, 'Crisis Critic', *New York Review of Books* (17 mei 1973) 37-38.

33. D. W. Harding, 'The Order of Things', *ibidem* (12 april 1971) 21-22.

34. George Huppert, 'Divinatio et eruditio. Thoughts on Foucault', *History and Theory*, XIII, iii (1974) 191-207.

35. J. Pen, *Wat zijn maatschappelijke structuren*. Mededelingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, nieuwe reeks XXXVII, no 5 (Amsterdam-Londen, 1974) *passim*.

36. C. P. Bertels, 'Michel Foucault', in: C. P. Bertels en E. Petersma, ed., *Filosofen van de 20e eeuw* (2e dr.; Assen-Amsterdam, 1973) 220.

37. J. Piaget, *Le structuralisme* (Parijs, 1968) 123.

Weerwoord

F. R. ANKERSMIT

Volgens de auteur van het hierboven afgedrukte stuk zou mijn recensie van Bertels' boek getuigen van grote domheid, onwetendheid, (al- of niet geveinsde) naïveteit en 'ontoereikende common-sense'; mijn recensie zou weinig meer zijn dan een anthologie van 'steen-zware eenzijdigheden', flauwe 'debaterstrucjes' en wat al niet meer. Nochtans zie ik na lezing van O's stuk geen enkele reden mijn standpunt inzake zelfs maar één van de door O. aangeroerde kwesties te wijzigen. In mijn weerwoord zal ik al deze kwesties stuk voor stuk langslopen.

I. DE HERMENEUTIEK

Bertels meende in de semiotiek het instrument gevonden te hebben tot de 'verwetenschappelijking' van de hermeneutiek. Ik antwoordde dat Bertels' voorstellen hier in feite neerkwamen op een vernietiging van de hermeneutiek. O. bestrijdt mij hier: '... Ankersmit... gaat uit van een te beperkte opvatting van die hermeneutiek. Deze wil namelijk meer dan alleen de leefwereld van de mens uit het verleden reconstrueren...'. Heel juist, maar wie meer wil dan x, wil tenminste x. En nu heb ik in mijn recensie aangetoond dat Bertels' semiotiek tot deze 'reconstructie van de leefwereld' (waar het in de hermeneutiek ten principale om gaat) nimmer in staat zal zijn. Mijn argumentatie daartoe wordt door O. in het geheel niet bestreden; ik zie daarom ook niet wat ik meer kan doen dan O. aan te manen tot herlezing van de betreffende passage in mijn recensie. Wat O. met het enigmatische citaat van Ricoeur bedoelt, ontgaat mij overigens.

Iets eerder zei O. dat ik ontkennen wil (en nog wel tegen beter weten in) dat volgens Bertels kennis van een vroeger 'episteme' mogelijk zou zijn. Mis. Ik heb niet gezegd dat Bertels dergelijke kennis niet voor mogelijk houdt, maar wel dat het wetenschapsfilosofisch standpunt dat Bertels in wenst te nemen - mits consequent doordacht - hem verplicht de mogelijkheid van dergelijke kennis te ontkennen (zie 400-401; en noot 15).

II. KUHN VERSUS POPPER

A De normativiteit van een wetenschappelijke methodologie

In mijn recensie schreef ik dat Popper onderscheidde tussen 'the process of conceiving a new idea' (bijvoorbeeld een nieuwe wetenschappelijke theorie) en 'the methods and results of examining it logically' (404). Het eerste betreft het vaak door allerlei irrationele en buitenwetenschappelijke factoren bepaalde proces, dat uiteindelijk leiden zal tot een nieuwe wetenschappelijke theorie. Men spreekt hier vaak van de 'context of discovery'. In het tweede geval gaat het om de logische regels waarvan de wetenschapsman bij de expositie